

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (3) 2023

[https://doi.org/ 10.46868/atdd.2023.281](https://doi.org/10.46868/atdd.2023.281)

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 25.05.2023

Kabul tarihi | Accepted: 20.06.2023

Yayın tarihi | Published : 25.06.2023

Dilara Altaş*

<https://orcid.org/0000-0002-2419-6322>

Doctor, mengucek.danismend@gmail.com.

Atıf Künyesi | Citation Info

Altaş, D. (2023). XIII ve XIV. Yüzyıllarda Merağa ve Kahire'nin İlmî ve Kültürel Etkileşimi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 731-741

XIII ve XIV. Yüzyıllarda Merağa ve Kahire'nin İlmî ve Kültürel Etkileşimi*

Öz

XIII ve XIV. yüzyılda Türk-İslâm coğrafyasında hem siyasi hem de ilmî açıdan başkent niteliği taşıyan şehirlerin en önemlileri arasında Merağa ve Kahire yer almaktadır. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan'da Tebriz'in önemi artmaya başlayınca kadar Merağa bölgede ilim merkezi olmuştur. Bilhassa Merağa Rasathanesi, Sultaniye ve Tebriz yakınlarındaki Şenb-i Gazan'ın kurulmasına kadar sadece Türk ve İslâm ülkelerini değil; aynı zamanda Bizans ve Avrupa'yı da etkilemiştir. Aynı dönemde Kahire Eyyubi ve Memlûk âlimlerinin hem dinî hem de müsbet ilimlerle geliştirdiği bir şehirdir. Özellikle hem Sünnî hem de Şîî din âlimlerinin toplandığı bir merkez olması yönüyle hadis, fıkıh, kelam gibi dini ilimlerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Merağa'dan Kahire'ye giden Şafîî âlimler burada özellikle Şafîî fıkhı üzerine çalışmalar yapmışlardır. Merağa ve sonrasında İlhanlı başkenti olan Tebriz'in Kahire ile olan etkileşimi mimari açıdan da büyük önem arz etmektedir. Şenb-i Gazan'dan Kahire'ye geçen mimarlar ve çini ustaları 14. yüzyılda Kahire'de önemli eserler inşa etmişlerdir. Merağa-Nahçıvan mimarlık ekolünün Kahire'ye taşınması Azerbaycan, Anadolu ve Mısır'daki Türk mimarisi arasında bütünlük oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Merağa, Kahire, medrese, ilim

---

* This article was created from doctoral thesis titled 'Maragha in 13th and 14th Centuries (Scientific Activities)', completed by the author in department of History Institute of Social Sciences İnönü University.

Scientific and Cultural Interaction of Maragha and Cairo in the 13th and 14th Centuries

Abstract

In the 13th and 14th centuries, Maragha and Cairo are among the most important cities that were both political and scientific capitals in the Turkish-Islamic geography. From the beginning of the 14th century, until importance of Tabriz began to increase in Azerbaijan, Meraga was the center of science in the region. Especially until the establishment of Maragha Observatory, Sultaniyeh and Shanb Ghazan near Tabriz, not only Turkish and Islamic countries; It also affected Byzantium and Europe. In the same period, Cairo is a city that Ayyubid and Mamluk scholars developed with both religious and positive sciences. It has played a major role in the development of religious sciences such as hadith, fiqh and kalam etc., especially as it is a center where both Sunni and Shiite religious scholars gather. Shafi'i scholars who went to Cairo from Maragha made studies on Shafi'i fiqh here. The interaction of Maragha, and Tabriz which was later the capital of the Ilkhanate, with Cairo is also of great importance in terms of architecture. Architects and tile masters who passed from Shanb Ghazan to Cairo built important works in Cairo in the 14th century. The transfer of the Maragha-Nakhichevan school of architecture to Cairo has created a unity between the Turkish architecture in Azerbaijan, Anatolia and Egypt.

Keywords: Maragha, Cairo, madrasah, science

Giriş

İslam fetihlerinden sonra Kahire, dini ilimler için önemli bir merkez olmuştur. Dört halife devrinden itibaren özellikle fıkıh ve hadis ilimlerinin okutulduğu bir şehirdir. Sonraki dönemlerde de Şam'dan sonra en çok muhaddis yetiştiren şehirdir. Sonrasında X. yüzyılda (Hicri IV. yüzyıl) Nişabur'daki en önemli medreselerden bir olan Beyhâkiye Medresesi başta olmak üzere İran medreseleriyle daima etkileşim içinde olmuştur. Fatımîler genel olarak Nizamiye medreselerinin yapısına uygun olan medrese eğitimine sıcak bakmamışlardır. Sünni ekolünü temsil eden medreselere karşı İsmailî öğretilerini okutan eğitim kurumları ön planda olmuştur. Nizamiye medreselerinin 1064 yılından itibaren kurulmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda Fatımî medreselerinin 75 yıllık bir direnç gösterdiği görülmektedir. Bunda Selçuklular ile münasebetleri gelişmiş olan Abbasîler ve Fatımîler arasındaki mezhebe dayalı çekişmelerin büyük etkisi vardır. Fatımîlerin yıkılma sürecine doğru Sünni âlimler Kahire'de

medrese kurmaya başlamışlardır. Bu da esasen Hindistan'a kadar yayılmış olan İsmaililiğin Kuzey Afrika'da zayıflamaya başladığını göstermektedir (Ecer ve Şimşek, 2022, s. 586) Bu dönemde Kahire'de faaliyet yürüten medreseler de hem İsmaililer ile aralarında ihtilaf olan Sünnî-Şafîî din âlimlerinin çalışmalar yapabilmeleri için, hem de Fars, Hûzistan, Kirman ve Irak'taki Büveyhîlerin¹ faaliyetlerine karşılık, Bağdat ile ilmi açıdan istişare içinde olmuştur. Bunu Selçukluların Nizamiye medreselerinin devamı olarak görmek mümkündür (Akoğlu, 2009, s. 127).

İran'da Büveyhiler X. yüzyılda (Miladi) Hemedan, Kerec, Kum ve Bağdat gibi önemli şehirlere kadar uzanmışlar, buralarda hakimiyet tesis etmeye çalışmışlardır (Akoğlu, 2009, s. 127, 128; İbn Miskeveyh, 1914, s. 84, 85) Yayılmacılıkları sayesinde mezhepleri olan Zeydilik geniş bir coğrafyada varlık gösterme imkanına kavuşmuştur. İsmaililere ek olarak Büveyhilerin de Şia'nın Zeydîlik koluna mensup olmalarına karşılık İran ve Kahire arasında farklı mezhepler arasındaki ilmi çatışmalara karşı bir ittifak kurulmuştur.

Bu süreçte İslam coğrafyasında mezhepsel çatışmalara ilaveten İran coğrafyasında ve Anadolu'da İlhanlıların egemenliğinin başlamasıyla birlikte Suriye ve Irak, artık Moğol-Memlûk hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Endülüs'te yaşanan istikrarsızlık ve Kastilya hâkimiyetinin, özellikle Kral III. Fernando'nun (yahut Ferdinand) İslam âlimleri üzerinde bıraktığı olumsuz etki de Müslüman alimlerin faaliyetlerine engel teşkil etmiştir. Bu nedenle Kahire Müslüman âlimler için adeta güvenli bir şemsiye rolü üstlenmiştir (Holt, 2020, s. 225-228). Fatımi egemenliğinden sonra Eyyubiler Kahire'de Ehli Sünnet'in hamisi konumunda olduklarını göstermek için yirmi üç medrese inşa ettirmişlerdir.

1. İlhanlı Döneminde Merağa-Kahire Etkileşiminin İlmî Boyutu

XIII. ve XIV. yüzyılda İlhanlı-Memlûk siyasi ilişkileri Kahire-Merağa ve Tebriz bağlantısını da ciddi anlamda etkilemiştir. Moğol-Memlûk münasebetlerinin gergin olması nedeniyle uzunca bir süre ilmî etkileşim yeterince gelişmemiştir. Memlûk hükümdarı Sultan Kutuz 1259 yılında tahta çıktıktan sonra Hülagu Han'a karşı Abbasi Hilafeti'nin yeniden tesis edilmesini hedeflemiştir. Sultan Kutuz'un Sünnî İslam inancının koruyucusu olma arzusu, Memlûk sarayı

---

¹ Büveyhiler, Farsî bir toplum olan mecusi Deylemli Şirzil Avendan adlı bir kabile tarafından kurulan, müslüman olduktan sonra Bağdat ve Basra'da Zeydilik temelli başlatılmış bir harekettir. İran'da özellikle Kirman ve Huzistan bölgelerinde büyük taraftar kitlesi kazanmıştır. Aslında İslam dinine inanmaları oldukça zor olmuştur. Siyasi nedenlerle İslam'ı benimsedikten sonra Hz. Ali'nin torunu İmam Zeynel Abidin'in oğlu Hz. Zeyd'in Emevilere karşı başlattığı ayaklanmaya dayalı olarak beş imamı tanıyan Zeydilik mezhebine intisab etmişlerdir.

içindeki anlaşmazlıkların bir süre için göz ardı edilmesini sağlamış ve bu sayede devlet içinde birlik sağlanmıştır (Arık, 2017, s. 18). Melik Baybars'ın hâkimiyet döneminde Memlûk Devleti, İlhanlılar'a karşı cihad ilan ettiği için iki devlet arasındaki münasebetler uzun bir süre savaş zemininde devam etmiştir. İlhanlılar'a karşı Altın Orda Devleti ile ittifak kuran ve 1262 yılında Berke Han'a elçilerini gönderen Sultan Baybars döneminde dinî nedenlerle düşman olduğu İlhanlı Devleti ile ilmî ve ictimaî bakımdan etkileşim oldukça kısıtlı olmuştur.

Memlûk hükümdarı Sultan Nasır ve aynı dönemde İlhanlı tahtında oturan Gazan Han'ın İslam dinine hizmet etme konusunda aynı noktada olmaları Memlûk Devleti'nin İlhanlılar ile olan dinî çekişmeleri bir süreliğine askıya almıştır. Fakat 22 Kasım 1299 tarihinde Suriye üzerine sefere çıkan Gazan Han, Humus şehrini Memlûkler'in elinden almış, 1300 yılında Dımaşk'ın Gazan Han tarafından kuşatılıp alınması ve kendi adına hutbe okutmasıyla birlikte İlhanlı-Memlûk ilişkileri daha da gerilmiştir (İbn Tagrıberdi, 2013, s. 103-104; Arık, 2017, s. 74). Olcaytu Han'ın Müslümanlığı da Şii olması nedeniyle Memlûkler için ihtiyatlı olunması gereken bir husus olmuştur. Her ne kadar Olcaytu Han, Memlûk sultanı Nasır'a gönderdiği mektubunda İslam dinine inananlar arasında husumet olmaması gerektiğini vurgulamışsa da, sonrasında uzlaşmacı bir tutum izlemezse Memlûk hükümdarına meseleleri kılıçla çözeceğini bildirmiştir (Şahin, 2016, s.129). İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin dinî temeli zıtlıklar nedeniyle sağlam olmasa da, Merağa ve Kahire'nin ilim merkezi olması nedeniyle ilmî etkileşim

Memlûk âlimlerinin İlhanlı ilmî anlayışına olan ilgisinin ilk adımı Merağa Rasathanesi ile atılmıştır. Rasathanedeki gelişmeler Memlûk Devleti'nin saray erkânı tarafından dikkatle incelenmiştir. Bu dönemde Hanefî fakih, muhaddis ve kadı olan Bedreddin Mahmud el-Aynî, Hanefî fakihlerden Kudûrî'nin eserini Türkçeye tercüme etmesiyle sarayda teveccühlere mazhar olmuştur. El-Aynî, "*Târihü'l Bedr fî Evsâfi Ehli'l-'Asr*" olarak da bilinen "*İkdü'l Cümân*" adlı eserinde İlhanlı Devleti'nin ilmî anlayışını ve âlimlerini ele almıştır. Eserde Arguniye, Gazaniye, Sultaniye gibi ilim merkezleri ile Azerbaycan'daki müderrisler hakkında da bilgiler yer almıştır. İlhanlı-Moğol ilmî etkileşimi mevzubahis olduğunda Merağa ve Tebriz'deki ilmî anlayışın Kahire'ye taşınmasında el-Aynî'nin rolü büyüktür (Qasimov, 2008, s. 24; Koçkuzu, 1991 s. 271).

Merağa'dan sonra Tebriz, bir İlhanlı başkenti olmanın çok ötesinde İpekyolu bağlantısının en önemli kesişim noktalarından biriydi. Bu nedenle diplomatik açıdan, dünyanın pek çok yerinden gidip gelen elçilerin yanı sıra özellikle konargöçer Türk oymaklarının yerleşmeye başladığı bölge aynı zamanda başka bölgelere göç etmek için kullandığı bir güzergâh olma özelliği taşıyordu. Ayrıca Tebriz'in Hazar'ın güneyi ile olan yakınlığı, bu bölgenin iklim

koşullarının elverişli olması ve Sehend Dağı'nın eteklerindeki toprakların bereketli oluşu sayesinde zengin olmasına rağmen büyük depremlerin gerçekleşmesi ve su kaynaklarının kurumaması, İlhanlıların dönem dönem maddi zorluklar yaşamasına neden olmuştur (Polad, 2015, s. 77-79).

Öte yandan Kuzey Afrika'nın bütün zenginliklerinin bir araya geldiği Memluk payitahtı Kahire, İlhanlılar için maddi bakımdan mühim bir dayanak haline gelmiştir. Bilhassa 1273 yılında yaşanan büyük Tebriz depreminin meydana getirdiği büyük tahribattan sonra İlhanlı yönetiminde yeni bir maddi kaynak arayışı başlamıştır. Bu süreçte İlhanlılar'ın iktisadi açıdan ayakta kalabilmesi için Tebriz'deki kervansaraylar, Gazan Han'ın kurduğu vakıf sistemiyle birlikte yapılan ıslahatlar, Ahi teşkilatının şehirde ekonomik hayatı canlı tutması ve meslek edinmenin sürekliliğinin sağlanması gibi etkenler uzun süreli çözümler olmuştur. Fakat İlhanlılar için altın madenleri, ipek, çeşitli kıymetli taşlar ve emtia gibi büyük zenginlikler için hammadde ve pazar arayışı devam etmiştir (Altaş, 2023, s. 67).

Memlûk devrinde Kahire şehrinin öneminin artmasından önce bir Türk devleti olan Musul Atabeyliği Zengiler devrinde Halep, Dimaşk ve Bağdat'ta Darû'l-Kuran ve Darû'l-Hadis olarak inşa edilmiş olan medreseler, Zengiler ve Eyyubiler'in hakimiyetinden sonra da önemini devam ettirmiş, sonrasında Memlûkler döneminde Dimaşk ve Kahire ile zincir oluşturmuştur. Tebriz'in bu konuda gelişim sağlayabilmesi için fıkıh ve hadis ilmini öğrenmek üzere Şenb-i Gazan'dan Felekiyye ve Zahiriyeye medreselerine talebeler gitmiştir. Aslında Tebriz ve Kahire arasındaki ilişki çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. 11. yy başlarında dünyaya gelmiş, Arap dili ve belâğati üzerine eserler vermiş olan Hatib Tebrizî, önce Dimaşk'taki medreselerde öğrenim görmüş, daha sonra Kahire'ye geçmiştir (Atmaca, 2015, s. 47).

Eyyubiler devrinde Merağa, Tebriz ve Şam'daki Felekiyye Medresesi arasındaki ilmi akışın başlamasında eş-Şeyh Mahmud b. Abdullah b. Abdurrahman Ebu's-Sena el-Meraği'nin payı büyüktür (Dündar, 2018, s. 126) Ayrıca yine Şam'da kurulmuş olan Ekiziyye Medresesi'nde Şafii din âlimlerinden Burhanüddin Meraği de müderrislik yapmıştır. Ekiziyye Medresesi, Dimaşk'ta tıpkı Câruiyye, İkbâliyye, İmâdiyye, Salihiyeye, Atabekiyye medreseleri gibi Şafii fikhî üzerine ekol olmuştur (Aslan, 2021, s. 41).

Memlûk devri medreselerinden en önemlilerinden biri de Zâhiriyye Medresesi'dir. Baybars devrinde inşa edilen medrese dört Sünni mezhebin din âlimlerinin de bulunduğu büyük bir ilim merkezi olmuştur. Sultan Baybars müderrisleri bizzat kendisi seçmiş, Kahire'nin dini ilimler alanında ekol olabilmesi için dört mezhebin de medreselerde okutulmasına önyak olmuştur.

İmam de verdiği bilgilere göre Kalavun'un inşa ettirdiği Mansûriyye Medresesi de ağırlıklı olarak Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'te inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi'nden beslenmiştir. Salâhiyye Medresesi, Şafîî fikhî ile birlikte hadis ilminin de okutulduğu önemli medreselerden biri olmuştur (Tetik, 2019, s. 271). Memluk döneminde ünlü âlimlerden Mecdüddin b. Cebhel, Fahreddin b. Asâkir bu medresede müderrislik yapmıştır. Ayrıca Kudüs'te Şafii mezhebinin kâdilkudatı Salahiyye Medresesi'ndendir. Memlûkler'in tüm şehirlerinde olduğu gibi Kudüs'te de dört Sünnî mezhebin kâdî'l-kudâtı görev yapmıştır (Yılmaz ve Midilli, 2020, s. 240). Fatımî döneminden sonra Kahire'de Sünnî mezheplerin itikad ve amel esaslarının tedris edilmesi, sadece fıkıh, hadis, kelam gibi ilimlerin değil; felsefî akımların da gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu konuda Kahire medreselerinde İşrakî felsefesi üzerine ilmî ve dinî tartışmalar yapılmıştır.

Merağa ve Kahire arasındaki ilmî akışta etkili olan âlimlerden biri de Dâvud-ı Kayserî'dir. Abzürrezzak Kâşânî gibi İlhanlı ve Memlûk etkileşimini Anadolu üzerinden sağlamıştır. Dâvud-ı Kayserî 1277 yılında Kahire'ye medrese tahsili için gitmiş ve burada uzun süre kalmıştır. Temel eğitim olarak nitelendirilebilecek "muhtasarât" derslerinden sonra 1314 yılında Niksar'a geçmiştir. Kayserî'nin Merağa'dan Kahire'ye uzanan ilmî alışverişte Merağa Rasathanesi'nde bulunmuş âlimlerden biri olan İbn Sertak ile ünsiyet kurmasının etkisi büyüktür (Alkış, 2020, s. 1061-1062). Dâvud-ı Kayseri Anadolu, Kahire ve Azerbaycan arasındaki ilmî etkileşimde İbnü'l Arâbi'nin görüşlerini benimsediği için *Füsusü'l Hikem*'e bir şerh yazmıştır. Kelam ve felsefe alanındaki birikimini dönemin İslam şehirlerine yaymıştır (Karadaş, 2006, s. 9).

2. Merağa-Nahçıvan Mimarlık Ekolünün Kahire Üzerindeki Etkileri

Kahire'nin düşünce dünyası ve ilmine olduğu kadar, mimari anlayışına da etki eden Merağa ve Tebriz, Merağa-Nahçıvan mimarlık ekolünün bütün unsurlarını yansıtmıştır. Tuğla ve çini kullanımı tam olarak Tebriz tarzında olsa da, bütünsel açıdan sadeliği tipik Şirvan ve Bakü izleri taşımaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Merağa-Nahçıvan mimarlık ekolü, Azerbaycan dışında etkisini yitirmeye başlamış, Tebriz çiniciliği önem kazanmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed Camii'nin görkemli sadeliğine bakıldığında kullanılan malzeme ve süslemelerdeki mürekkebin Tebriz menşeli olduğu görülmektedir. Kahire'deki ünlü Sultan Hasan Külliyesi'ndeki cami (1356-1363) dört eyvandan oluşmuş olup, kubbesinin yapısı tipik Selçuklu izleri taşımaktadır. Kubbeler sağlam taşların üzerine ince işçilikle kazınmış gösterişli oymalarla süslüdür. Mimari anlayış bakımından da Tebriz örneğidir. 1330'lardan itibaren Kahire'de Tebrizli Türk seramik ustalarının imalathaneleri ve yine Tebriz'den Kahire'ye gelmiş

olan nakkaşların çarşılarda çırak yetiştirdiği bilinmektedir (Ülken, 1948, s. 175; Abouseif, 1985, s. 78).

Kahire’de pazarlarda ve zanaatkârların çalıştığı çarşılarda satılan her mamulün denetime tâbi tutulduğunu biliyoruz. Attarlardan çinicilere kadar geniş yelpazedeki meslek grupları ticaret ahlâkına uygun davranmışlardır. Ahlaka mugayir davranıp hile yapanların cezalandırılma biçimi Azerbaycan ve Anadolu’daki Ahi teşkilatı ile aynıdır. Müşteriye yalan söyleyen tacir, deveye bindirilip çarşıda gezdirilerek suçunu herkese ilan eder. Bu da yine Azerbaycan’da filizlenen Ahi teşkilatının Anadolu’da olduğu gibi Kahire’de de yeşerdiğini göstermektedir (Ağır, 2017, s. 340). Selçuklulardan beri cami ve medreselerde görülen geometrik şekiller ve çiçek desenlerinin bir gelenek olarak devam ettiği görülmektedir. XIV. yüzyılda İlhanlılar aracılığıyla Memlûk şehirlerine ulaşan Tebriz seramik tarzı, “Tebrizi” nisbesiyle ünlenmiş ve Kahire, Dimaşk, Bursa, Şehr-i Sebz gibi şehirlerde zanaatına devam eden çinicilerin prestiji artmıştır. XV. yüzyılda da Gaybi et-Tebrizî’nin 1423 yılında Kahire’de ve Dimaşk’taki çinihaneleri Memlûk ve Azerbaycan arasındaki sanat akışını sürdürmüştür (Aube, 2016, s. 33, 58).

Memlûk eserlerinin üzerindeki Azerbaycan etkisinin daha çok İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han devrinde arttığını görmekteyiz. İlhanlı mimarisinin Memlûkler üzerindeki etkisi hakkında bilgi veren el-Aynî’nin el-Yusufî’ye dayandırdığı malumata göre adı bilinmeyen Tebrizli bir mimarın Kahire’ye gelmesinden bahsetmiştir. Memlûk emiri Aytamış, diplomatik bir vazife için Tebriz’de Ebu Said Bahadır Han’ın yanında bulunduğu sırada Tebriz’deki Alişah Camii’ni görmüş ve çok beğenmiştir. Bunun üzerine Tebrizli mimarı Kahire’ye davet etmiş ve zaviye inşaatı için görevlendirmiştir. Zaviyenin bulunduğu alanda bir caminin minaresi de yine bu mimarın eseridir ancak günümüze ulaşmamıştır (Abouseif, 2012, s. 305).

Mimari anlayışa ek olarak sanat anlayışının da Merağa-Tebriz-Anadolu-Kahire bağlantılı olduğunu görüyoruz. XIV. yüzyılda Anadolu’dan Şam, İskenderiye ve Kahire’ye giden şair ve bilginler, tezhip sanatının buraya taşınmasında etkili olmuşlardır. Örneğin Mustafa Dârir, Erzurum’dan yola çıkıp Karaman’a, oradan da Kahire’ye geçerek Memlûk sultanı Mansur Alâeddin’in isteğiyle Siyer-i Nebi’yi yazmış (Egüz, 2013, s.71, 1324). Şiraz önemini kaybettiikten sonra Tebriz’de yeniden canlanan minyatür mektebinin üslubunu Kahire’ye taşımıştır. Sonrasında bu Siyer-i Nebi’nin nüshaları yazılmış ve tekrar Anadolu’ya dönmüş ve Bursa’ya yayılmıştır (Tanındı, 1984, s. 64-66).

İlhanlı ve Memlûk etkileşiminin, tezhip sanatı konusunda Azerbaycan-Kahire-Anadolu üçgeninde yayılmasında Ahmed bin Sühreverdî ile Muhammed bin Aybak bin Abdullah'ın rolü büyüktür. Olcaytu Han'ın Sultaniye'deki türbesine konmak üzere süslenen Kur'an-ı Kerim cüzleri hem ciltçilik hem tezhip sanatı bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Olcaytu Han için Musul'da hazırlanan Kur'an-ı Kerim'in zahriye tezhibi, Memlûk sarayında müzehhiplik yapan İbrahim el-Âmidi'nin tarzı ve Abdullah bin Muhammed el-Hemedani tarafından Memlûk emiri Ebu Said Seyfeddin Baktemur'un türbesi için vakfedilen Kur'an cüzlerindeki zahriye örnekleri tezhip sanatındaki etkileşimi göstermektedir (Aksoy, s. 267, 268). İlhanlı etkisiyle gelişen Memlûk tezhip sanatı, her iki devletin üslubunu da Anadolu'da aksettirmiştir. 1312 yılının Ramazan ayında adı bilinmeyen bir müzehhip tarafından istinsah edilmiş Kur'an-ı Kerim nüshalarındaki bezemeler çok kollu geometrik şekiller ve rumi bordürlerden oluşmuştur. Buna ek olarak Muhammed bin Muhammed bin İbrahim bin el-Mudumî'nin 1327 yılında Birgi Ulu Camiî için istinsah ettiği Kur'an nüshasının zahriye tezhibinde de benzer tarzı görmek mümkündür (Aksoy, s. 269). Memluk-İlhanlı ilişkilerinde özellikle İlhanlıların son döneminde siyasi olarak tehlike olmaktan çıkmasıyla birlikte ilmi ve kültürel akış hız kazanmıştır. Tebriz'de filizlenen Kalenderî ve Rifaî tekkelerinden Kahire'ye gelip zaviye kuran mutasavvıflar, Sufi hankahlarının burada yayılmasında etkili olmuşlardır. Olcaytu Han döneminden itibaren Kahire'deki Şîî etkisindeki Türkmen Sufi hankahlarının kurulması, hattatlığın da Kahire'den Tebriz'e taşınmasında etkili olmuştur. Kahire'de yazılan Kur'an-ı Kerim nüshaları Tebriz'e gönderilmiştir. Bu sayede Tebriz'den minyatür ve tezhip, Kahire'den ise hat sanatı üzerine etkileşim olmuştur.

Siyasi gerginlikler ve İbn Teymiyye'nin Moğolları haşhâşi olmakla itham edip, İlhanlılara karşı fetva vermesi gibi sorunların aksine Memluk ve Moğol toplumunun "yasa" konusunda dahi etkileşim halinde oldukları anlaşılmaktadır. Kalenderîler, Cavlakîler, Rifaîler gibi Heterodoks İslam anlayışına sahip olan gruplar Suriye'de de yayılmışlar ve Memlûk âlimlerini etkilemiş olan İbn Teymiyye'nin görüşlerinin aksine Türk-Moğol anlayışını ortaya koymuşlardır. XIV. yüzyılda Suriye ve Mısır'da Sûfiliğin yayılmasında İlhanlı sarayı ve Moğolların Şîîliği benimsemesinin payı büyüktür. İki devlet arasındaki akâid anlayışındaki büyük farklılıklar hem çatışmayı hem de etkileşimi aynı anda meydana getirmiştir (Erdem, 2000, s. 33). Memlûk tarihçisi İbn Devâdarî, Moğolların kabileleri ve hanların soyağacına dair ayrıntılı bilgiye sahip olduğu için yasayı da öğrenmiş ve yasanın Memlûk Devleti'nde de benimsenip uygulanmasını tavsiye etmiştir. Bunda büyük ölçüde Kahire'de yaşayan Türkler ve Moğolların ahlak anlayışı etkili olmuştur.

Sonuç

İlhanlı-Memlûk ilişkileri diplomatik açıdan dinî ve siyasî sebeplerle yeterince gelişmemiş olsa da elçi kabulleri ve Dimaşk medreseleri ile olan bağlantı Merağa ve Kahire arasında köprü görevi görmüştür. İlhanlı-Memlûk münasebetlerinde elçi kabullerine değinsek de, özellikle ilmî ve mimarî etkileşim önemli olmuştur. Mimarî etkileşim, en çok İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han devrinde artmıştır. Bunda Ebu Said Bahadır Han'ın Sünni olması ve buna bağlı olarak Memlûk Devleti ile ilişkilerin düzelmeye başlamasının payı büyüktür. Mimari ekol olarak Merağa-Nahçıvan mimarlık mektebinin etkilerinin Anadolu'dan Kahire'ye kadar geniş bir alana yayılması, çini sanatının da Kahire'yi etkilemesinin önünü açmıştır. Merağa'nın önemini yitirmeye başlamasıyla Tebriz'in önemi artmıştır. Bu nedenle İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde Merağa-Tebriz-Kahire üçgeni büyük önem taşımaktadır.

İlhanlı kültür ve medeniyetinin sadece kurulduğu coğrafyaya değil, Türk-İslam dünyasının neredeyse tamamına etki etmiştir. Özellikle egemen olduğu Anadolu ile Bağdat, Dimaşk ve Kahire arasında da köprü kurmuştur. İlhanlılar, Anadolu Türk Beylikleri, Memlûk ve Osmanlı kuruluş döneminin ilmî anlayışında çok etkili olmuştur. İlmî açıdan kurulan bağlantılara ek olarak mimari ve sanat anlayışı taşınmış ve ortak Türk estetik algısının en güzel örnekleri XIII. ve XIV. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Örneğin ciltçilikte bazı yöntemler ve tezhip sanatı Tebriz'den Anadolu'ya, oradan da Kahire'ye taşınarak Memlûk sanatına katkı sağlamıştır.

Dini anlayış bakımından ise Memlûkler Sünni İslam'ın temsilcisi ve koruyucusu olma iddiasında bulunduğu için çeşitli inançlara mensup olan İlhanlı Sarayı ile uzlaşmamıştır. Din âlimlerinin ekseriyetle Sünni Şafii olmaları nedeniyle İlhanlılar'ın Şiiliğe daha eğilimli olmaları ve dinî konularda net bir düşünce yerine daha serbest olmaları nedeniyle dinî etkileşim sınırlı kalmıştır.

Kaynaklar

Abouseif, D. B. (2012). Mamluk Perceptions of Foreign Arts. *The Arts of the Mamluks in Egypt and Syria – Evolution and Impact*, Bonn University Press, 307-318.

_____. (1985). *The Minarets of Cairo*, The American University in Cairo Press, Cairo.

Ağır, A. M. (2017). Al-Makrizi's Khitat And The Markets in Cairo During The Mamluks Era. *Bellekten*. 81, 329-372.

Akoğlu, M. (2009). Büveyhiler'in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine. *Bilimname XVII*, 123-138.

Aksoy, Z. D. (2014). İlhanlı ve Memlûk Etkileşiminde XIV. Yüzyıl Anadolu Türk Tezhip Sanatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7(29), 265-280.

Alkış, A. (2020). Reb'-i Reşîdî Hankâhında İki Ârif: Kasani ve Davud-i Kayseri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12 (4), 1058-1071.

Altaş, D. (2023). *13. ve 14. Yüzyıllarda Merağa (İlmî Faaliyetler)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi.

Arık, A. (2017). *Bahrî Memlûk Devleti İle İlhanlı Devleti Arasında Din, Sosyal ve Ekonomik Etkileşimler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi.

Aslan, A. (2021). *Eyyubiler Dönemi Fıkıh Çalışmaları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Atmaca, E. (2015). Memlûkler Döneminde Halep İlmî Hayatında Ders Halakaları ve Ulemâ Tarafından Okutulan Ders Kitaplarının Tespiti. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 44-81.

Aube, S. (2016). The Uzun Hasan Mosque in Tabriz: New Perspectives On A Tabrizi Ceramic Tile Workshop. *Muqarnas Online*, Brill, 33-62.

Dündar, M. (2018). Eyyubiler Dönemi Dımaşk Medreseleri. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9, 113-147.

Ecer, M., Şimşek, E. (2022). İnanç ve Siyaset Kıskaçında Eğitim: Fâtımîler Döneminde Medreseler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 574-600.

Egüz, E. (2013). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Erdem, İ. (2000). Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20 (31), 1-36.

Holt, E. (2020). *The Sword and the Cross: Castile-León in the Era of Fernando III. Koninjlîke*. Leiden.

Irwin, R. (1986). *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*. Southern Illinois University Press.

İbn Miskeveyh. (1914). *Tecâribü'l Umem II, Matbaatü'ş-Şeriketi't-Temeddüni's-Sanaiyye*, Kahire.

İbn Tagrıberdi (2013). *En-Nücûm'uz-Zâhire*. (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları. İstanbul.

Karadaş, C. (2006). Dâvûd-i Kayserî ve Genel Hatlarıyla Düşüncesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 1-17.

Koçkuzu, A. O. (1991). Bedreddin Aynî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. IV, ss. 271-272). İstanbul. İslam Ansiklopedisi.

Polad, A. (2015). *Şinasname-i Tebriz ve Pıramun*. Sahaf-i Gohar.

Qasimov, X. (2008). *Orta Əsrlərdə Azərbaycan Mədəniyyəti*. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A. A. Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu.

Şahin, H. (2016). İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü. *İLTED*, 45, 109-138.

Tanımdı, Z. (1984). *Siyer-i Nebi*. Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tetik, H. (2019). Eğitim Kurumları Olarak Selahaddin Eyyubi Döneminde Medreseler. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 265-286.

Ülken, H. Z. (1948). *İslam Sanatı*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Yılmaz, H., Midilli, M. E. (2020). Kudüs'te İlmî Hayat, Ulema ve Eğitim Müesseseleri, *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, İlim Yayıma Vakfı Yayınları, 232-247.